

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?)
(Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb
megyéjében)

PhD értekezés tézisei

Berghauer Sándor

Témavezető:

Dr. Gyuricza László

egyetemi docens

Pécs, 2012

A doktori iskola címe: PTE Földtudományok Doktori Iskola
Vezetője: *Dr. Dövényi Zoltán DSc,*
egyetemi tanár, a földrajztudomány
doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai
Tanszék

A doktori témacsoport címe: Turizmusföldrajz
Vezetője: *Dr. Trócsányi András PhD,*
tanszékvezető, egyetemi docens
PTE TTK Földrajzi Intézet
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai
Tanszék

Az értekezés tudományága: Turizmusföldrajz
Vezetője: *Dr. Gyuricza László CSc,*
egyetemi docens
PTE TTK Földrajzi Intézet
Turizmus Tanszék

1. Bevezetés

Napjaink globalizálódó világgazdaságának egyik legjellegzetesebb szereplőjévé lépett elő az idegenforgalom. Súlyát, jelentőségét jól jelzi, hogy Földünkön évente 935 millió (2010) turista vesz részt külföldi utazáson (www.unwto.org). A nemzetközi turizmus tendenciáit több világszervezet is vizsgálja, és prognózisaik alapján az idegenforgalom fejlődése tovább tart, sőt növekedésének üteme meghaladja majd a gazdaság általános mutatóit.

A dinamikus növekedés ellenére a turizmusra jellemző, hogy hatásai térben és időben erősen koncentráltan jelentkeznek. A mediterrán és trópusi tengerpartokon, az egyetemes kulturális értékek helyszínein gyakori a zsúfoltság, továbbá az ebből fakadó környezetkárosítás. Ugyanakkor számos olyan ország, régió, térség van a Földön, amely kiváló lehetőségei ellenére kimarad az turizmus nagy vérkeringéséből, de a jövőben az idegenforgalom növekedésének további teret biztosíthat. Az Ukrajna részét képező Kárpátalja is ezek sorába tartozik. A turizmus káros hatásait ismerve, az ilyen területeken viszont óriási felelősség a turizmus fejlesztése, és nagyfokú körültekintést igényel annak végrehajtása.

A turizmus globális trendjeit figyelembe véve a megye idegenforgalmának jövője mégis jó eséllyel rendelkezik, nemzetközi szinten is – többek között – növekszik a kereslet a nem hagyományos, autentikus desztinációk iránt, csökken a fogyasztói lojalitás, egyre gyakoribb a második, harmadik szabadságolás. Kárpátalja történelmi múltja, periférikus elhelyezkedése, nemzeti sokszínűsége, sajátos kulturális és természeti értékei kiváló idegenforgalmi alapot képezhetnek egy megfelelő arculat kialakításához. Továbbá arról sem feledkezhetünk meg, hogy Ukrajnában a belföldi kereslet, a turizmus „kulturája” most alakul ki és ez mindenképpen érinti Kárpátalja jövőjét is.

A megye mai turizmusának kereteit két nagyon fontos elem, sajátos hatás formálja. Az egyik a vidék történelmi múltjából, a másik az Ukrajnára jellemző egyedi fejlődési keretéből fakad. Az utóbbiak miatt a megyében fellelhető változatos erőforrások ellenére Kárpátalja idegenforgalmának fejlődési iránya meglehetősen kérdéses, hiszen az elképzelések, koncepciók javarészt szakmailag „kiforratlanok”. Mindez nem véletlen, hiszen a húsz éve függetlenné vált Ukrajna most keresi identitását, a gazdaságának szerves részévé váló idegenforgalom tudományos alapjait pedig most fektetik le.

E jelen tudományos értekezés legnagyobb kihívását a Kárpátalja idegenforgalmát átszövő ellentmondások képezik. A feladat nagyságát és súlyát is jól jelzi, hogy a helyi viszonyok, adatok, információk sok esetben a nemzetközileg elfogadott, megszokott idegenforgalmi ismeretek alapján nem, vagy csak nehezen értelmezhetők. A lejátszódó folyamatok háttérben esetenként olyan specifikumok állnak, amelyek csak Ukrajnában, Kárpátalján fordulnak elő.

2. Célkitűzések

A tudományos értekezés felépítését, tartalmát tekintve Kárpátalja turizmusának sajátos fejlődését hivatott elemezni. Ennek megfelelően a vállalt célok esetében is a széleskörű megközelítés volt az egyik legfontosabb szempont. Az átfogó jelleg hangsúlyozása különösen fontos, hiszen a fejlődés kezdeti szakaszában lévő kárpátaljai turizmus megismerése egyértelműen igényli a többirányú, komplex megközelítést. Ennek tükrében a kutatás alapvető céljai a következő pontokban foglalhatók össze:

- ❖ az ukrán idegenforgalom sajátosságainak vizsgálata, mely egyrészt kitér a turizmust átszövő politikai, jogi háttér feltárására, a kapcsolódó fejlesztési elképzelések és az ezzel összefüggő általános problémák tárgyalására, másrészt elhelyezi az ukrán turizmus rendszerén belül Kárpátalja turizmusát, mérlegelve annak idegenforgalmi súlyát;
- ❖ a turizmus adottságainak idegenforgalmi szempontú értékelése Kárpátalján, amely kitér a térség természetföldrajzi adottságainak, kulturális vonzerőinek feltárására és tárgyalja Kárpátalja társadalomföldrajzi környezetét, annak idegenforgalomra ható összetevőit;
- ❖ a turizmus forgalmi adatainak vizsgálata Kárpátalján és a megye idegenforgalmi termékeinek elemzése, a termékfejlesztés problémáinak meghatározása, továbbá a megye turizmusára jellemző térbeli differenciák kimutatása, a káros hatások feltárása;
- ❖ annak a sajátos kapcsolatrendszernek a tárgyalása, amely a határ két oldalán élő, elsősorban magyar ajkú lakosságot jellemzi, és a magyar–ukrán határszakasz utazásaira jellemző specifikumoknak a feltárása;
- ❖ esettanulmányok keretében olyan példák kiragadása, amelyek jól tükrözik Kárpátalja turizmusának fejlődési sajátosságait, s azok kritikai elemzése rávilágíthat más, hasonló problémákra.

3. A kutatás módszerei

A tudományos értekezésben megfogalmazott változatos célok elérése érdekében több kutatási, feldolgozási módszert alkalmaztam. Az értekezésben kiemelt szerepet kapott a szekunder kutatás, amely a megfelelő számú és mélységű szakirodalom összegyűjtésén alapult. A témával kapcsolatos, szakmai igényességgel elkészült munkák az esetek egy részében teljesen hiányoztak, és ez a megállapítás mind a magyar, mind az ukrán nyelvű szakirodalomra igaz. A munkában nagy számban használt ukrán nyelvű forrás és statisztikai adat esetében nem a nyelvi tényező okozta a legnagyobb problémát. Gondot jelentett egyrészt a források, adatok sajátos értelmi, tartalmi háttere, másrészt, az állami statisztikai hivatal adatainak tárgyalása során azok meglehetősen szerény mennyisége. A felhasznált adatok a statisztikai kiadványok mellett a különböző állami szervek által működtetett honlapokról is származnak, de sok esetben ezek sem teszik lehetővé a folyamatos adat- és információkövetést.

A tudományos értekezés primer kutatási eredményeit két kérdőíves felmérés, terepbejárások, mélyinterjúk biztosították. A kérdőíves felmérések elvégzése során kérdezőbiztosokat vontam be a kutatásba. Az egyik felmérés a Kárpátalja határ menti területein kialakult bevásárlóturizmus problémáját tárja fel. Első lépésként az adott turisztikai tevékenység legjellemzőbb kérdéseire kellett választ keresnem, hogy egyértelművé váljon a bevásárlóturizmus jelenléte Kárpátalján. A kutatás során kérdőíves módszert alkalmaztam, ennek eredményeként 345 kérdőív került kitöltésre.

A másik kérdőíves felmérés a határ menti kárpátaljai lakosok utazási szokásait tárja fel, melynek során hat kárpátaljai településen történt a mintavétel és összesen 420 alanyt vontam be a kutatásba. A települések közös jellemzője, hogy lakosaik többsége magyar nemzetiségű és valamennyi település Kárpátaljának közvetlenül a magyar–ukrán határ menti sávjában található.

A kutatás fontos részévé vált a terepbejárás, mely esetenként többször is megtörtént, és melynek kiemelt célja az információhiány közvetlen tapasztalatok általi pótlása volt. Ennek során alkalmam nyílt beszélni helyi szakemberekkel, turisztikai szereplőkkel, helyi lakosokkal. Az Aknaszlatina problémáit tárgyaló rész terepbejárása során mélyinterjú készítésére is sor került. A terepbejárás során szerzett tapasztalatokat fotók formájában dokumentáltam, és felhasználtam a munka készítése során.

Az értekezésben szereplő felmérések eredményeit, valamint a szekunder kutatás során összegyűjtött információkat, adatokat tematikus

táblázatok, grafikonok, diagramok és térképek segítségével is szemléltetem. Különösen a primer kutatás eredményeinek szemléltetésében volt fontos a Microsoft Excel 2007 és az SPSS 8.0 for Windows programok alkalmazása. A munkában szereplő ábrák egy jelentős részét önállóan szerkesztettem, fordítottam, mivel egyelőre nem állnak megfelelő számban rendelkezésre az ilyen jellegű szemléltetők. Ezek szerkesztése során a már említett programokon kívül a CorelDRAW (demó) változatát használtam fel.

Az értekezés során összegzett ismeretanyagot, eredményeket rendszereztem, majd tematikus SWOT-analízis segítségével értékeltem. Az elemzés által reális kép tárult fel Kárpátalja turizmusának jelenéről, kimutatva annak erősségeit és gyengeségeit. A tematikus helyzetértékelés eredményeire támaszkodva következtetéseket vontam le és javaslatokat tettem a fejlődés lehetséges irányaira.

4. Az eredmények összegzése

4.1. A turizmus sajátosságai Ukrajnában

Kárpátalja turizmusának fejlődési kereteit az ukrán gazdasági, társadalmi környezetre és a turizmusra jellemző specifikumok hatják át. A sajátosságok feltárása nélkül az ország keretein belül fejlődő turizmus megértése, átlátása a nemzetközileg elfogadott, megszokott idegenforgalmi tudás alapján nem lehetséges. Az Ukrajnában tapasztalt sajátos körülmények közül az alábbiakat emelném ki:

Gazdasági és befektetői környezet

A szomszédos (elsősorban nyugatra lévő) országokhoz képest megkésett gazdasági átalakulás az országban jelenleg még folyamatban van. A gazdasági, befektetői közeg folyamatosan változik és a belpolitikára is a labilitás a jellemző, amelyhez egy meglehetősen korrump és túlbürokratizált rendszer társul. Az ezredfordulót követően – az idegenforgalomban is jól tapasztalható – fejlődési hullám kezdődött, amely elsősorban a korábbi helyzet mélységének köszönhetően esetenként látványos eredményeket hozott. A turizmus súlya napjainkra jól kimutathatóvá vált az ukrán gazdaságon belül, és a 2008-ban bekövetkezett válságot megelőzően folyamatosan növekedtek a bevételek, a befektetések és a forgalmi adatok is. Mindamelllett a tökehiánnyal küzdő ukrán gazdaságba és turizmusba eddig beérkezett külföldi tőke elsősorban off-shore vállalkozások számláiról származott. Az „igazi” külföldi befektetők a kedvezőtlen körülmények miatt egyelőre távol maradnak Ukrajnától.

Turizmuspolitika és jogi háttér

A turizmuspolitika első, kezdeti lépései viszonylag korán megtörténtek (turizmussal foglalkozó hivatal felállítása, alaptörvény, csatlakozás a nemzetközi szervezetekhez). Ezt követően az irányítás, jogi rendezés lelassult, a szükséges változtatások (mivel azok a teljes rendszer megváltoztatását igényelték volna) elmaradtak, és sok tekintetben a szovjet múltból fennmaradt turisztikai felfogás, berendezkedés állandósult. A jelenleg hatályban lévő törvények, rendeletek hiányosságai túl nagyok, és a megfogalmazott törvények egy része elavult rendszerre épül.

A turizmuspolitika legfontosabb problémái az alábbiakban foglalhatók össze:

- a kiépítetlen állami turisztikai rendszer;
- a turizmus elavult kategóriái, kiforratlan fogalomrendszer;
- a nem egységes turisztikai intézményi irányítás;
- a turisztikai fejlesztéseket érintő törvények nem megfelelően részletes kidolgozottsága;
- módszertani, információs és pénzügyi szempontból alacsony állami támogatottság;
- a turizmus perspektivikus termékeinek fejlesztését célzó innovációs projektek és tudományos kutatások alacsony gyakorlati hasznosíthatósága;
- szakemberhiány az idegenforgalmi szektorban;
- az európai elvárásoknak, standardoknak nem megfelelő minősítési rendszer.

A hivatalos statisztika és a turisztikai szolgáltatók értelmezésének sajátosságai

Az Ukrajnában kialakult specifikumok jelentős része a szovjet múltra, az elszigetelt fejlődés kereteire vezethető vissza. Ezt tükrözi a turizmusban használt hivatalos statisztika és a turisztikai szolgáltatók megfogalmazásának szűk értelmezése is. A hivatalos statisztikában csak a turisztikai vállalkozásokról, az egészségturizmusról, illetve a kereskedelmi szálláshelyek forgalmáról közölnek adatokat, és ezek sem egységes rendszerben vannak számon tartva, nem ismert, hogy van-e az adatok között átfedés. A hivatalosan bejegyzett turisztikai vállalkozások meglehetősen szűk értelmezése több szolgáltatást is kirekeszt az idegenforgalom szolgáltatásainak köréből. A kiegészítő szolgáltatást biztosító, sok esetben a turisztikai vállalkozások által kínált turisztikai szolgáltatás részét vagy összetevőjét képező szolgáltatók egyszerű (nem turisztikai) működési engedéllyel végzik tevékenységüket. Nem minősülnek turisztikai

vállalkozónak azok a magánszemélyek, szállásadók sem, akik magántulajdonukban lévő ingatlanjaikat adják ki, hiszen 9 fő alatti vendégfogadás mindenfajta hivatalos bejegyzés és nyilvántartás alól mentesül. A hiányosságok miatt teljes turisztikai termékek maradnak a rendszer látókörén kívül, a turisztikai vállalkozások tevékenysége, a regionális fejlesztések nem tervezhetőek, nem ellenőrizhető hatásuk, és ennek következtében mindez spontán módon valósul meg.

Turistaforgalom

Az utóbbi esztendőekben Ukrajna határforgalmában folyamatos növekedés volt megfigyelhető, és 2009-ben a recesszió ellenére a határátlépések száma meghaladta a 36 milliót. A magas be- és kiutazó forgalom egyelőre nem párosul a hivatalosan bejegyzett turisztikai vállalkozások magas forgalmával, hiszen a turisztikai szolgáltatók csak 2 millió 290 ezer turistát és 1 millió 909 ezer kirándulót szolgáltak ki. A fennmaradó közel 31 milliós forgalom magánjellegű (önállóan szervezett) utazásnak minősül és jól jelzi Ukrajna tranzitjellegét, illetve az ország turizmusát érintő statisztika erős hiányosságait. A magánjellegű utazásoknak csak egy része a rokon- és barátlátogatás által motivált utazás. Jelentős a magán, üzleti és sok esetben a pihenéssel párosuló utazások száma is, melyek szervezése a „szürke”, „fekete” gazdaság által valósul meg.

Az utazási irodák és utazásszervezők forgalmában évről évre jelentős ingadozás tapasztalható, és ez közvetlen módon jelzi az ország idegenforgalmi rendszerének kiforratlanságát. A forgalomingadozások háttérben az esetek egy jelentős részében nem a turisztikai piac változásai, hanem a jogalkotásban bekövetkezett események, külső politikai és gazdasági tényezők állnak. Az ukrán turizmuspolitika által a hivatalos turistaforgalomra kiváltott hatások rövidtávúak, és a „napi politika” változásával háttérbe szorulnak. Ez a változékonyság, különösen a korábban leírt „gyenge” jogi, gazdasági és statisztikai háttérrel együtt regresszív hatást gyakorol az ország turizmusának fejlesztésére.

4.2. Turisztikai régiók Ukrajnában

Ukrajna területén belül a turizmusra az erős területi koncentráció a jellemző. Míg esetenként egyes területi egységek (Kijev, Ivano-Frankivszki megye, Krími A. K.) erős túlsúlya mutatható ki, az ország más részein szinte észlelhetetlen a turizmus megléte. Az ország nagy területi kiterjedése, a változatos természeti, kulturális vonzerők, illetve a statisztika által érzékeltetett különbségek is indokolják a turisztikai régiók kialakítását.

Az általam javasolt turisztikai régiók kijelölésénél felhasználtam a korábban publikált tapasztalatokat, és elsődleges szempont volt, hogy azoknál átfogóbb, komplexebb módon történjen a területek lehatárolása. Ennek megfelelően fontos szempont volt a területi egységek turizmusához kapcsolódó statisztikai adatok értékelése. A természetföldrajzi adottságok esetében, a nemzetközi turizmusban kimagasló forgalmat indukáló, vízparti területek (elsősorban a Fekete-tenger partszakasza) és a tagolt felszínnel rendelkező hegyvidéki térségek (Kárpátok, Krím) értékeit emeltem ki. Ezt egészítettem ki az országról készített, rekreációs erőforrásokat tartalmazó térképek adataival, a különleges természeti értékek számbavételével, illetve az egyes területek ökológiai állapotát tartalmazó adatokkal. A fentieket értékelve öt turisztikai régió kijelölését javaslom (1. ábra).

1. *Krími turisztikai régió;*
2. *Központi turisztikai régió;*
3. *Kárpáti turisztikai régió;*
4. *Fekete-tenger melléki turisztikai régió;*
5. *Keleti turisztikai régió.*

1. ábra. Kiemelt jelentőségű turisztikai régiók Ukrajnában

Szerkesztette: Berghauer S.

A fejlett turizmussal rendelkező országokkal szemben Ukrajnában a kijelölt turisztikai régiók együttesen nem fedik le az ország teljes területét, ugyanis egyes térségekben gyakorlatilag egyáltalán nem beszélhetünk

turizmusról. A kijelölt régiók rendelkeznek a turisztikai erőforrások 80-95%-ával. Kárpátalja ezen belül a Kárpáti turisztikai régió részét képezi (Ivano-Frankivszi, Csernyivci és Lembergi (Lvivi) megyével együtt).

Kárpátaljáról mint megyéről, a köztudatban szereplő információk és egyes útikönyvek is gyakran olyan képet tárnak elénk, amely Ukrajnán belül túlértékeli annak turisztikai jelentőségét. A területi egységek (megyék) rangsorában Kárpátalja turisztikai súlya alapján a 10-11. helyre rangsorolható (1,5-3%-os országos részesedés), ami a 27 területi egységre való tekintettel jónak mondható. A megye gazdasági, demográfiai mutatóit figyelembe véve turisztikai téren jelentősek az eredmények, de ami lényegesebb, az idegenforgalom fejlesztésének lehetőségei igen széleskörűek.

4.3. A turisztikai vonzerők és a társadalomföldrajzi környezet értékelése Kárpátalján

Kárpátalja földrajzi helyzete napjainkban előnyösnek tekinthető, hiszen Ukrajna nyugati kapuja, amely négy országgal is határos. A posztszovjet országok számára pedig a vízum nélkül elérhető „legnyugatibb” terület. Ezt segíthetik elő a megye területének változatos morfológiai adottságai, sűrű vízhálózata, egyedi vonzerői. Kiemelt értéként tekinthetünk a térség védett területeire, amelyek a korábbi izolációnak, az alacsony antropogén hatásnak köszönhetően nemzetközi elismerést érdemeltek ki (UNESCO), és kiváló lehetőséget kínálnak Kárpátalján az öko- és alternatív turizmus fejlesztésére. A természeti adottságok sorát gazdagítja a megyében található ásvány- és termálvízkészlet. Ezek részleges hasznosítására épül Kárpátalja mai egészségturizmusa, de különösen az egyedi gyógyvízkészlet révén a megye egy szűkebb réteg számára nemzetközi desztinációvá is válhat.

Kárpátalján az ember alkotta vonzerők sorából kiemelkedik a terület épített öröksége, azok közül is a várak. Egyelőre csak két vár turisztikai hasznosítása nevezhető jelentősnek (munkácsi, ungvári). A romosabb állapotban lévő várak, várkastélyok hasznosítására egyelőre csak tervek, elképzelések vannak.

Sajátos vonzerővé léptek elő a térségben a fesztiválok, rendezvények, melyek jellege, arculata meglehetősen sokszínű és éves forgalmuk eléri a 750 ezer főt (2009). A tömegeket megmozgató események színvonala egyelőre meglehetősen alacsony, és ritka kivételektől eltekintve csak megyei, járási jelentőséggel bírnak.

Kárpátalján különleges értéket képvisel a helyi kultúra, melynek fontos eleme a nemzeti sokszínűség. Esetenként egyedi, autentikus népi kultúráról beszélhetünk, ezek sorát gazdagítják a vidéken található ruszin fatemplomok, melyek közül kettő – a körösmezői és az uzsocki – jó eséllyel pályázik az UNESCO örökségvédelmi listájára való felvételre. A helyi kulturális, ember alkotta vonzerők jövőjét sok tekintetben azok védelme, „gondozása” határozza meg, hiszen a szakszerűtlen hozzáállás – a fatemplomok esetében tapasztalt „elbádogosítás” – és a globalizálódás hatásai mindenképpen jelzik, hogy megóvásuk fokozott figyelmet igényel. Nemzetközi példákat ismerve (Hollókő, Holašovice, Vlkolinec) javasolható az egyes települések, településrészek (Alsókalocsa, Felsőszinevér) egyedi épített és táji környezetének az UNESCO örökségvédelmi listájára való felvétele.

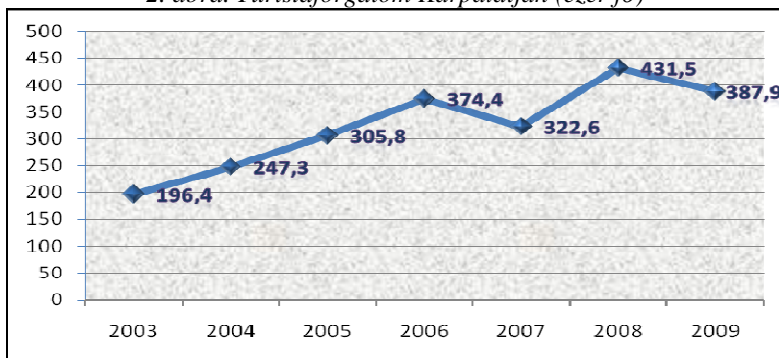
Kárpátalján a problémák egy része az országban is tapasztalható tőkehiányból fakad, hiszen a gazdaság, ezen belül a turizmus további fejlesztéséhez a megfelelő alpinfrastruktúra elengedhetetlen. E tekintetben a megyében sem a közút-, sem a vasúthálózat nem nevezhető elfogadható minőségűnek. Alacsony szintet képvisel a megye gazdasága is, de ebben az esetben pozitívum, hogy a meglévő ágazatok egy része fejlődőképese. Ugyanakkor a gazdaságot, azon belül is különösen az ipart, a turizmushoz hasonló, egyoldalú fejlesztési irányok és éves szinten is jól érzékelhető termelési ingadozások jellemzik.

A társadalomföldrajzi adottságok közül pozitív elem Kárpátalja népességének demográfiai helyzete, hiszen nem követi az Ukrajnában általánosnak mondható negatív tendenciákat, és a népesség számában jelenleg stagnálás, illetve enyhe növekedés tapasztalható. Másrészt a térség viszonylag nagy munkaerő-felesleggel rendelkezik, melyről viszont csak részben állapítható meg, hogy megfelelően képzett. Az idegenforgalmi képzések (valamennyi oktatási szinten) meglehetősen újszerűek, és a humán erőforrás-képzés is lassan reagál a változó gazdasági igényekre. Jelentős probléma, egyrészt, hogy az országban egyelőre nem foglalkoznak felnőttképzéssel, másrészt, hogy ugyan a lakosság 37%-a beszél anyanyelvén kívül más nyelvet is, de ez a nyelvismeret kimerül a környezeti nyelvek ismeretében. A megye lakosságának angol, francia és német nyelvismerete együttvéve is csak 1,13%-ot tesz ki. A határ menti térségben – elsősorban magyarországi minták alapján, EU-s pályázatok keretein belül – ma már vannak kezdeményezések a szóban forgó problémák megoldására.

4.4. A turistaforgalom elemzése Kárpátalján

Az országban tapasztalható számbeli bizonytalanság jellemzi Kárpátalja turizmusát is, igaz az utóbbi években a hivatalos statisztika mellett a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal Európai Integrációs és Turisztikai Főosztálya szintén közöl adatokat a megye idegenforgalmáról. A főosztály által közzétett „félhivatalos” adatok a megye „teljes” turistaforgalmára vonatkoznak, de részletességük elmarad a hivatalos statisztikai adatokétól. Problémát jelent, hogy a közzétett információk sem rendelkeznek megfelelő statisztikai háttérrel, mivel a magánvállalkozók nem kötelesek adataikat beszolgáltatni. Kárpátalja turistaforgalma a turisztikai főosztály adatai szerint megközelíti a 400 ezret (2. ábra), de a becslések – számításba véve a turizmushoz kötődő „szürke-”, illetve „feketegazdaság” hatásait – 500-600 ezer fős éves fogalmat feltételeznek.

2. ábra. Turistaforgalom Kárpátalján (ezer fő)

Forrás: Szocska, K. 2007., Birkovics, V. I. 2009. Szerkesztette: Berghauer S.

A megyébe érkező turisták ellátását 328 turisztikai létesítmény biztosítja és számuk az utóbbi hat évben 55-tel emelkedett. A bővülés elsősorban a kisebb, magánkézben lévő intézmények növekvő számának köszönhető. A külföldi tőke egyelőre nagyon kis hányadát birtokolja a piacnak (2%), ami elsősorban az országban meglévő sajátos befektetői környezettel magyarázható.

Kárpátalja turizmusára két főszezon jellemző, a nyári és a téli. A nagyobb forgalom a nyári időszakra esik, a turisták 40%-a a három nyári hónapban érkezik, és azon belül is a július emelkedik ki (az éves forgalom 15-18%-a). A téli főszezon ennél jóval instabilabb, forgalma egyértelműen

a lehullott hó mennyiségétől függ, és különösen a karácsony, illetve újév közötti időszak jelent kimagasló forgalmat. A szezonális jelleg elsősorban a kisebb méretű, területi differenciálódás szerint a hegyvidéki térszíneken lévő egységeket érinti, a nagy kereskedelmi szálláshelyek (hotelek), illetve szanatóriumok forgalma kevésbé ingadozó.

A hivatalos állami közeg a megyei statisztikai hivatal által közölt turistaforgalmat tekinti mérvadónak, amelyről már korábban is kiderült, hogy túl szűken értelmezi az idegenforgalomra vonatkozó adatokat. A statisztikai hivatal közlése értelmében 2010-ben a megyében hivatalosan 112 turisztikai vállalkozást jegyeztek be és ezek 52 ezer turistát (!), 22 ezer kirándulót (!) szolgáltattak ki az év során (1. táblázat).

1. táblázat. A turisztikai vállalkozások tevékenysége Kárpátalján (1999–2010) (A Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján)

	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2010
Turisták száma (ezer fő)	218,9	71,1	91,1	63,8	73	56,3	52,1
Kirándulók száma (ezer fő)	52,5	53,9	67,6	45,7	44,1	28,4	22,1
A szolgáltatások összértéke (millió hrvinya)	n.a.	11,6	19,4	22,1	28,5	27,5	28,2

Forrás: Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2006; 2010; 2011.

Szerkesztette: Berghauer S.

Az elmúlt 10–11 évben a turisztikai vállalkozások száma a megyében megduplázódott, ugyanakkor forgalmuk jelentősen csökkent. A változások háttérben (az Ukrajnában tapasztaltakhoz hasonlóan) nem egyszerűen a turisztikai kereslet változása áll, hanem a külső-belső tényezők együttes hatása. Ezek sorában meg kell említeni a 2004–2005-ös időszakot, amikor is megszigorították az idegenforgalmi törvényt, valamint hasonló eredményt váltott ki az Európai Unió részéről a schengeni vízum bevezetése. A drasztikus változásokat (1. táblázat) viszont a turisták utazási céljainak megváltozása is nagyban befolyásolta, és napjainkra az utazási irodák, utazásszervezők szerepköre teljesen megváltozott. Az ezredfordulót megelőzően ezek a vállalkozások részesei voltak a helyi „szencselés” folyamatának, hiszen sok kárpátaljai lakos csak szervezett keretek között nyugati irányba utazni. A határátlépési rend és a jogszabályok módosítása megváltoztatta az utazási irodák, utazásszervezők szerepkörét, és „valódi” turisztikai feladatokkal ruházta fel azokat. De a változásoknak megfelelően forgalmuk az ezredfordulót követően látványosan visszaesett.

4.5. Turisztikai termékek

Egészségturizmus

Kárpátalja turizmusának - volumenét tekintve - vezető turisztikai terméke az egészségturizmus, és a „termék” kifejezés is csak ebben az esetben teljes értékű. Az egészségturizmus alapjait a szovjet időszakban fektették le, ami a kínálat minőségére is erőteljesen rányomja bélyegét.

Egészségturisztikai intézményből Kárpátalján hatvankettőt tartanak nyilván, számuk az utóbbi évtizedben látványosan gyarapodott (2. táblázat). Ugyanakkor a gyógyüdülési intézményekben a fekvőhelyek száma jelentősen csökkent, melynek oka, hogy a korábbi időszakhoz képest a minőség és a színvonal fontosabbá vált, ami a sokágyas szobák felszámolásához, átalakításához vezetett.

2. táblázat. *Egészségturisztikai intézmények Kárpátalján (1990–2010)*

	1990	1995	2000	2003	2007	2009	2010
Szanatórium	14	15	15	15	22	20	19
Profilaktikus szanatórium	14	14	14	11	6	7	7
Panzió, üdülő és gyógyüdülő	23	29	36	43	41	33	36
<i>Összesen</i>	<i>51</i>	<i>58</i>	<i>65</i>	<i>69</i>	<i>69</i>	<i>60</i>	<i>62</i>

Forrás: Turizmus Kárpátalján 2002; 2005; www.stat.uz.ua; Szerkesztette: Berghauer S.

Az egészségturizmus legfontosabb jellemzői közül kiemelhetjük a szezonális ingadozások alacsony mértékét és a magas tartózkodási időt. Az egy főre jutó vendégéjszakák száma 12,5, ami nem véletlen, hiszen ezekben az intézményekben a gyógyturisztikai kínálatra fektetik a hangsúlyt és a javasolt kúrák 21–24 napig tartanak. 2010-ben Kárpátalja gyógyüdülési intézményeiben a vendégek összesen 1,03 millió vendégéjszakát töltöttek el, és ezen belül a Szolyvai (42%) és Munkácsi (22%) járás forgalma volt a legjelentősebb (3. ábra).

3. ábra. Az egészségturisztikai létesítmények területi megoszlása és a járások részesedése a vendégéjszakák számából (2010)

Forrás: Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2011; Szerkesztette: Berghauer S.

Az egészségturizmus negatív vonásai közül kiemelhetjük, hogy évről évre az intézmények jelentős része anyagi okok vagy felújítás miatt zárva marad. Ez elsősorban a magánkézben lévő kisebb méretű üdülőket és gyógyüdülőket érinti. Mindez alátámasztja, hogy Kárpátalja egészségturizmusa meglehetősen alacsony határfokkal működik, illetve jól tükrözi az eddigi spontán fejlesztések eredményét.

Az egészségturizmus kínálata egyelőre csak a belföldi kereslet kielégítésére van berendezkedve, a megyében nincsenek jelen az egészségmegőrzést szolgáló és az aktív turizmushoz kapcsolódó, egyre jobban terjedő termékek (fitness, wellness, spa, élményparkok). A jövőben belföldi és regionális viszonylatban további előrelépés várható, míg nemzetközi szinten elsősorban a gyógyturizmus terén vannak kiaknázatlan lehetőségek.

Az egészségturizmus sajátos problémái Aknaszlatinán

Aknaszlatina neve az elmúlt évszázadokban szorosan összefonódott a sóval és sókitermeléssel, de a települést éltető só napjainkra jelentős ökológiai problémává vált, megfosztva a régiót egy egyedi természeti vonzerótól. A szovjet időszakban a só fejtése során szem elől tévesztették a

hosszantartó és biztonságos kitermelés elveit, a korábban nagy gonddal fenntartott vízvezető rendszert feláldozták a termelési csúcsok megdöntése érdekében. A függetlenné válást követő két évtized állandósuló anyagi problémái a helyzetet csak súlyosbították, mígnem a településen katasztrófahelyzet állt elő.

A településen a sóbányászattal párhuzamosan a gyógyítás két sajátos formája alakult ki, hasznosítva a bányák különleges klímáját és a kitermelés következtében kialakult sóstavak gyógyhatását. Az aknaszlatinai bánya működése, technikai állapota a vajatokban az 1968-ban kialakított, légúti megbetegedések kezelését ellátó Ukrajnai Allergológiai Kórház és a Kárpátaljai Megyei Allergológiai Kórház szempontjából létfontosságú volt, hiszen a kezelést a bányában, 300-320 méter mélyen folytatták. A 8-as és 9-es bányában működő gyógyhelyen évente 5 ezer beteget fogadtak, 1976–2007 között összesen több mint 100 ezret. A bányák bezárásával ezek az egyedi körülmények és lehetőségek is „víz alá kerültek”.

Aknaszlatina gyógyturizmusának másik fontos elemévé az ott található sóstavak gyógyító vize vált. Az Aknaszlatinán található négy sóstó közül kettő (Kunigunda-tó, Albert-tó) kisebb bányák helyén alakult ki, míg a 18-as és a 19-es néven ismert tavak eredetileg honvédelmi célokat szolgáltak. A sóstavak vizét a szakértők a Holt-tenger vizéhez szokták hasonlítani és a vízparton lévő iszapot is gyógyászati célokra használják.

A bányával ellentétben a tavak gyógyászati hasznosítását nem szervezték meg központilag, így környékükön spontán módon, rendezetlen keretek között számos kisebb létesítmény épült. A forgalom „csúcsát” a 2002–2008 közötti időszak képezte, ekkor helyi becslés szerint évi 100 ezer fő is megfordult a településen (Szedlák Gy. 2011). Az aknaszlatinai sóstavakhoz látogató turisták zöme a településen lévő házakban, lakásokban talált szállást, így a hivatalos statisztika és a hatóságok nem érzékelték a forgalom valódi súlyát.

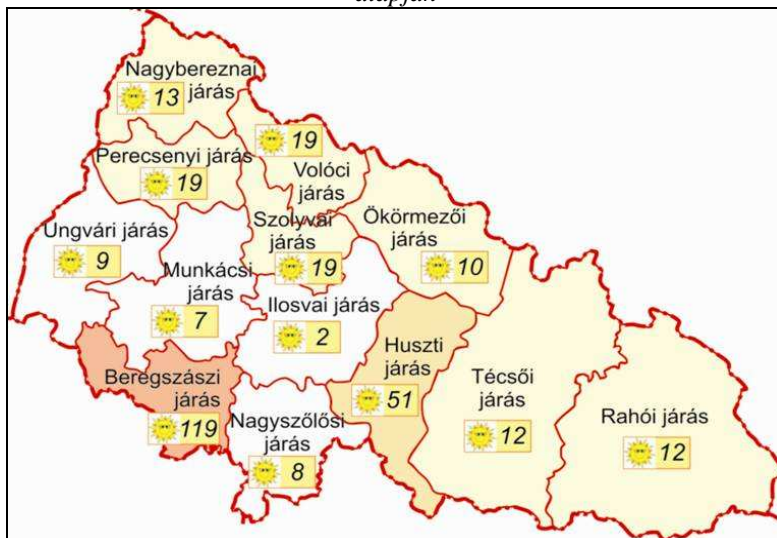
A település problémája, a bányaövezetében kialakult és növekvő kráterek csak 2010/11 telén kerültek az érdeklődés középpontjába. A helyzet kaotikus mivolta, a tapasztalt ellentmondások a tervezés és kivitelezés állapotában viszont fokozódtak. A helyzet korábbi és jelenlegi zavaros menetéből néhány fontos következtetés vonható le. Egyrészt Aknaszlatinán a só, mint természeti érték, jelenleg sokkal inkább a település szétszakadását, mintsem fejlődését szolgálja. Másrészt a korábbi és jelenlegi helyzet kezelése rámutat arra, hogy a tudatos fejlesztés és tájhasznosítás Ukrajnában nagyon kezdetleges fogalom. Harmadrészt jól észlelhető, hogy az országban a döntések erősen befolyásolhatóak, nem körültekintő módon történik meghozataluk. Ennek hátteréhez hozzátartozik,

hogy jelenleg nincsenek meg azok a normatív alapok és az objektív statisztikai háttér, amelyek a tervezés, fejlesztés alapjai lehetnének, és így az aknaszlatinai gyógyturizmus jövője, egyedi, nemzetközi jelentőségű adottságai ellenére is több mint kétségesnek nevezhető.

Falusi turizmus

A kárpátaljai falusi turizmus kialakulásában nagy szerepet játszott a rendszerváltást követő időszak kereskedelmi szálláshelykínálatának alacsony színvonala. Annak ellenére, hogy az elmúlt időszakban a kereskedelmi szálláshelyek kínálata és megbízhatósága jelentősen javult, a falusi turizmus virágzása tovább tart a kedvező árak, a helyi hagyományokat felelevenítő vendéglátás és a vidékre jellemző vendégszeretet jóvoltából.

4. ábra. A járásokban található falusi vendégházak száma internetes becslés alapján

Forrás: Gönczy S. et al. 2011; Szerkesztette: Berghauer S.

A kárpátaljai falusi turizmus fejlődését központilag is támogatják, hiszen olyan rurális területeket érint, amelyek a településhálózat fejletlen részét képezik. Ugyanakkor tény, hogy a falusi turizmus megyei helyzetéről, annak fejlődéséről csak becslések vannak. A jelenleg ismert falusi vendégházak számát a turisztikai főosztály maximum 500-ra becsüli.

Kárpátalján a falusi turizmus egyelőre elsősorban falusi szállásadást jelent. A vendégek többségét nem a falusi életmód és a hagyományok vonzzák Kárpátaljára, hanem a szép, érintetlen táj, a történelmi látnivalók és idejük nagyobb részét nem is a fogadó településen töltik, hanem túrák keretében utazzák körbe a vidéket.

A falusi turizmus jellegét, sajátosságait tekintetbe véve a megyében két eltérő fejlettségi, szervezetségi szinten lévő térséget különíthetünk el:

- *a síkvidéki, elsősorban magyarlakta településeken kialakult falusi turizmus;*
- *a hegyvidéki, elsősorban ukrán lakosságú falvakban lévő falusi turizmus.*

A falusi turizmus jövőjét illetően a legfontosabb feladat a megyei kínálat termékké való fejlesztése. Ennek egyik viszonylag egyszerű eszköze lehet az egyes települések turizmusát koordináló személyek rendszeres továbbképzése, melyen belül nagy hangsúlyt kapna a gyakorlati képzés és a tapasztalatcsere az EU közeli régióival. Ez egyrészt ötleteket, inspirációt szolgáltathat a helyi szervezőknek, másrészt ösztönözné őket a meglévő és a gyökerekben rejlő helyi hagyományos tevékenységek turisztikai kínálatba való beemelésére. Ezt kombinálva a helyben végezhető aktív tevékenységek sorával és helyi kézműves, kulturális elemekkel elérhető az a komplexitás, ami a tartózkodási idő meghosszabbodását és a falusi turizmus termékké fejlődését eredményezheti.

Síturizmus

Kárpátalján a kiemelhető turisztikai termékek közül a síturizmus is jelentős, amelynek elsősorban a belföldi turizmuson belüli szerepe fejleszthető, hiszen a megye rendelkezik Ukrajna legváltozatosabb morfológiai adottságaival. Jelenleg 77 sífelvonó található a megyében, de a sípályák hossza általában nem éri el az egy kilométert. A pályák többsége rendelkezik felvonóval és felszerelést is lehet a közelükben bérelni.

A síturizmus fejlődését akadályozza, hogy kevés a lehetőségekről, szolgáltatásokról szóló információ és a forgalomról sincsenek hivatalosan publikált statisztikai adatok. A sípályák környékén tapasztalható fejlesztések, a korábban kihasználatlanul álló nagyobb szálláshelyek felújítása és a környező falvak lakosságának aktív részvétele által különösen kedvező hatást gyakorol a szóban forgó hegyvidéki területek gazdaságára. A jövőbeli fejlesztéseknél viszont érdemes a síturizmus létesítményeit más turisztikai lehetőségekkel, termékekkel kombinálva (felvonók több évszakos hasznosítása – túrázás, siklóernyőzés), komplex módon telepíteni, illetve a meglévő hálózatot ekképpen bővíteni. A szélesebb idegenforgalmi

kínálat által csökkenthető a kárpátaljai síturizmusra jellemző erős szezonális és növelhető a turisztikai infrastruktúra hasznosításának éves időtartama.

Természetjárás, bakancsos turizmus

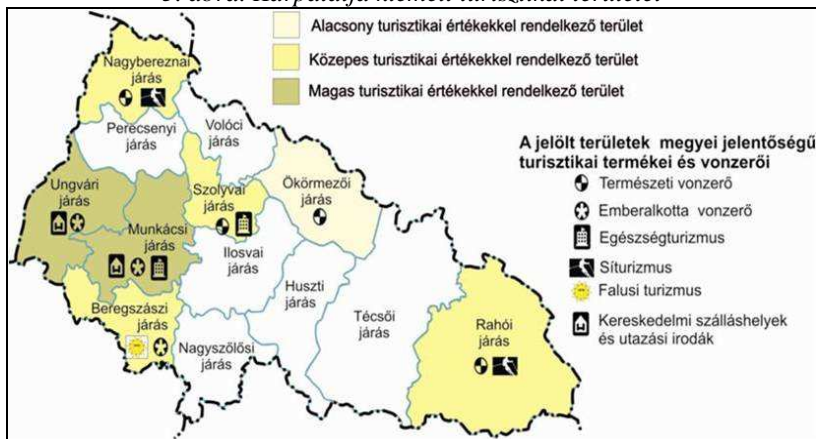
Kárpátalja periférikus helyzetéből adódik, hogy területén viszonylag nagy kiterjedésű érintetlen vagy közel érintetlen tájat találunk, amihez kedvező morfológiai adottságok társulnak. A természetjárás esetében is elmondható, hogy méreteiről, a résztvevők számáról nincsenek hivatalosan közzétett adatok, de az alacsony költségek miatt ma is a fejlesztendő turisztikai termékek közé sorolható.

A mai kínálatban a természetjárás és bakancsos turizmus sok esetben más turisztikai termékeket kiegészítve kerül értékesítésre. A legismertebb gyalogtúrák a Szinevéri Nemzeti Parkot és a Csornohorai masszívumot célozzák meg. Nevezetes helyként ezek közül is kiemelkedik a Hoverla (Ukrajna legmagasabb pontja, 2061 m) megmászása, amely az országban szinte már zarándokútnak számít. A nemzetközi trendeket követve és a helyi adottságok racionális hasznosításának lehetőségét biztosítva a jövőben Kárpátalján nagyobb hangsúlyt kell fektetni az alternatív és az ökoturizmus különböző termékeinek fejlesztésére, hiszen csak így van reális esély a jelenlegi értékek jövőbeni átmentésére, a térség arculatának megtartására. A védett területek, nemzeti parkok területére irányuló, szakmai igényeket kielégítő túrák tudatos szervezése által akár specifikus idegenforgalmi igényeket kielégítő nemzetközi szintű termék is kialakítható Kárpátalján.

4.6. Az idegenforgalmi vonzerők és a turisztikai termékek térbeli elhelyezkedésének sajátosságai Kárpátalján

A változatos turisztikai erőforrások ellenére Kárpátalja turizmusára az erős fejlődésbeli különbségek a jellemzők. Az egyes turisztikai termékek fejlesztő hatása egyértelműen csak kisebb területeket érint. A megye turisztikai erőforrásait, turisztikai termékeit alapul véve megállapíthatjuk, hogy Kárpátalja turizmusának legfejlettebb területe a változatos idegenforgalmi lehetőségeket kínáló Munkácsi járás (5. ábra). Magas turisztikai értékekkel rendelkező terület még az Ungvári járás, melynek kínálata ugyan kevésbé változatos, de az itt található kereskedelmi szálláshelyek, utazási irodák és ember alkotta vonzerők különösen koncentráltan vannak jelen, illetve nem feledkezhetünk meg Ungvár kiemelt státuszáról sem.

5. ábra. Kárpátalja kiemelt turisztikai területei

Forrás: Molnar, A. Sz. – Marcsenko, A. I. 2009; www.transcarpathiatour.org; Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2010; Berghauer S. 2010; Szerkesztette: Berghauer S.

A turisztikai szempontokat hangsúlyozva négy további járást emelhetünk ki – a Szolyvait, a Beregszászit, a Rahóit és a Nagybereznait. A Szolyvai járás esetében a kiemelkedő egészségülturisztikai funkció, a Beregszászi járás esetében a magyarlakta településeken kialakult falusi turizmus emelhető ki. A Rahói és a Nagybereznai járás Ukrajna jelentősebb sítérületei közé tartozik, és jó adottságaik vannak az ökoturizmus és a bakancsos turizmus fejlesztése terén. A kiemelésre nem kerülő, vagy csak alacsony turisztikai értéket képviselő területek idegenforgalmi vonzerői potenciálisan léteznek ugyan, de ezek turisztikai hasznosítása, illetve ennek a folyamatnak a tettenérése, mérése egyelőre nem megoldott (5. ábra).

Kárpátalja esetében két járás (Volóci járás, Ilosvai járás) kilátásairól jegyezhetjük meg, hogy egyelőre rövidtávon nem valósulhat meg turisztikai felzárkóztatásuk. Esetükben általános társadalomföldrajzi hátrány is kimutatható és negatív helyzetüket csak megfontolt megyei irányítással lehet enyhíteni. A megye idegenforgalmának fejlesztési tervei turisztikai téren viszont nem kellően kidolgozottak, átgondoltak, hiszen az erősödő területi fejlődésbeli különbségeket már ma sem veszik figyelembe.

4.7. Turisztikai mikrorégiók kialakítása Kárpátalján

Kárpátalja turizmusának kínálatában, keresletében, a vonzerőkben és a problémákban tapasztalt területi különbségek, illetve hasonlóságok indokolják

a megye területének turisztikai mikrorégiókra való felosztását. A turisztikai „egységek” létrehozására az egészségturizmusban és a megye turisztikai „zónákra” való felosztására már voltak elképzelések, de mindezekig nem történtek jelentősebb lépések ez irányba. A javasolt mikrorégiók alkalmasak lennének arra, hogy sajátos, egységes arculattal jelenjenek meg a turisztikai piacon, a mikrorégiók települései együttműködjenek a reklám, marketing, értékesítés terén (pl. szállásértékesítés, internetes honlap működtetése, tourinform iroda létrehozása, turisztikai vásárokon történő megjelenés stb.), közös pályázatokat adjanak be stb. Hosszabb távon alapot jelenthetnek egy, a magyarországi TDM-ekhez hasonló rendszer kialakításához. A turisztikai mikrorégiókat az idegenforgalmi vonzerők és adottságok, a meglévő és fejlesztendő turisztikai termékek, az alap- és a turisztikai infrastruktúra, a társadalomföldrajzi és gazdasági sajátosságok, illetve a területi egységek turizmusban betöltött szerepét figyelembe véve alakítottam ki.

A fenti szempontokat és a disszertáció eredményeit felhasználva, Kárpátalján az alábbi turisztikai mikrorégiók kialakítását javaslom (6. ábra):

- Északi turisztikai mikrorégió;
- Központi turisztikai mikrorégió;
- Déli turisztikai mikrorégió;
- Keleti turisztikai mikrorégió.

6. ábra. Kárpátalja turisztikai mikrorégiói

Szerkesztette: Berghauer S.

Északi turisztikai mikrorégió

A megye északi részén javasolt turisztikai mikrorégió a Perecsenyi, a Nagybereznai, a Szolyvai, a Volóci és az Ökörmezői járások területét egyesítené. Az öt területi egység az Ung, a Latorca és a Nagyág folyók mentén átszeli a Kárpátok vonulatait. A mikrorégió turisztikai (és gazdasági) fejlődését különösen hátráltatja a rossz állapotban lévő infrastruktúra, ugyanis a völgyek átjárhatóságát biztosító útszakaszok rossz állapota teljesen lokalizálja a területet. Az Északi turisztikai mikrorégióban a természeti adottságoknak köszönhetően a turisztikai termék alapja a gyógyturizmus és az ökoturizmus lehet. A gyógyturizmus a Szolyvai járásban már ma is kiemelkedő jelentőséggel bír, és az Ökörmezői járás, elsősorban egyedi ásványvizei által hasonló adottságokkal rendelkezik. A kínálat bővítése az egészségturizmus más termékeinek (wellness, fitness, spa) fejlesztésével lehetséges. Az ökoturizmus alapját a mikrorégióban található két nemzeti park képezheti. A Szinevéri Nemzeti Park elsősorban a Szinevéri-tó kapcsán látogatott, míg a globális értékeket (Világörökség) őrző Ungi Nemzeti Park látogatottsága csekély, ökoturisztikai hasznosítása egyelőre háttérbe szorul.

Az Északi turisztikai mikrorégió kínálatának komplexebbé tételét elősegítheti a területen már meglévő és regionális jelentőséggel rendelkező síturizmus és a tematikus túraútvonalak fejlesztése. A helyi (bojtkó és lemke) kulturális értékek hangsúlyozása a kapcsolódó falusi turizmus által pedig sajátos arculatot adhat a mikrorégió idegenforgalmának.

Központi turisztikai mikrorégió

A megye központi részén javasolt turisztikai mikrorégió az Ungvári, Munkácsi és Ilosvai járások területét öleli fel (6. ábra). A három területi egység közül kettő, az Ungvári és a Munkácsi járás turisztikai értelemben is a legfejlettebb Kárpátalján, és központi szerepet töltenek be a megyében (5. ábra). Az Ilosvai járás esetében pontosan ellenkező a helyzet, hiszen ott a felzárkóztatás a legfontosabb feladat. A mikrorégióban a turisztikai termék alapja a kulturális és a konferenciaturizmus lehet. Az itt található várak (munkácsi, ungvári), a kiállítások (skanzen, helytörténeti múzeum), az egyedi történelmi városkép és a gyakorta rendezett fesztiválok vonzása már ma is jelentős forgalmat eredményez.

Kiegészítő termékként a rendezvényturizmus, wellness, spa fejlesztése kézenfekvő. Az Ilosvai járás területét is bevonva golf- és lovassportközpontok alakíthatóak ki, és lehetőség nyílik outdoor és csapatépítő programok lebonyolítására, továbbá igény esetén a vadászturizmus/vadlesturizmus fejlesztése is megoldható.

Déli turisztikai mikrorégió

A megye déli részén javasolt turisztikai mikrorégió a Beregszászi, a Nagyszőlősi és a Huszti járások területét egyesítené. (6. ábra). A hasonló turisztikai értékek közül kiemelhetők a várromok (Huszt, Nagyszőlős, Királyháza), a változatos építészeti stílusokat képviselő középkori eredetű templomok (Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Bene, Csetfalva, Visk) és a falusi turizmus szempontjából is fontos hagyományos életvitelt őrző rurális közeg. A falusi turizmus elsősorban a magyar falvakban jellemző, ahol magyarországi vendégek fogadására rendezkedtek be.

A mikrorégióban a turisztikai termék alapja a falusi turizmus lehet, melynek legfejlettebb területe a megyében is a Beregszászi járás. A térségben a falusi turizmus egyelőre csak falusi szállásadásra korlátozódik, fejlesztése elsősorban a kapcsolódó programok, a kínálat fejlesztésével érhető el, ami egyúttal a vendégéjszakák számának növekedését is eredményezné. A Déli turisztikai mikrorégió rejtett értékei közül a legfontosabb a termálvíz, melynek jelenlegi hasznosítása (Beregszász és részben Kaszony) kezdetleges.

Keleti turisztikai mikrorégió

A megye keleti részén javasolt turisztikai mikrorégió a Técsői és a Rahói járások területét öleli fel (6. ábra). A járások közös jellemzője, hogy területükön nagy kiterjedésben található hegyvidék, és emiatt meglehetősen gyér az úthálózatuk. A mikrorégió kiemelt értékeit a kiterjedt és közel érintetlen táj, valamint a rendkívül tagolt felszín képezik. A Keleti turisztikai mikrorégió arculatát a már ma is meglévő síturizmus és természetjárás, bakancsos turizmus köré célszerű szervezni. A mikrorégió keleti részén található Fagyalos és Csornohora hegységek oldalain több ismert, országos jelentőséggel bíró sítelep működik.

Sajátos turisztikai fejlődés előtt áll a mikrorégió román határ menti szakasza, hiszen a tömbben élő kárpátaljai románság a Rahói és a Técsői járás mezsgyéjén él. A határátkelőhelyek tervezett fejlesztésétől a magyar határ mentén tapasztalt kapcsolatrendszerhez hasonló turisztikai kötelékek kialakulása és a forgalom élénkülése várható.

A Keleti turisztikai mikrorégió másik fő turisztikai terméke a természetjárás, amely megfelelő szervezés esetén kiegészítheti a síturizmus szezonfüggő kínálatát. A természetjárás különösen fontos célpontja a megye keleti határán emelkedő Hoverla (2061 m), és komoly lehetőségeket kínálnak a terület nagy kiterjedésű védett területei, különösen a Kárpáti Bioszféra Rezervátum UNESCO természeti örökségének részét képező

egységei. A turisztikai mikrorégió arculatát a hucul kultúra teheti egységibbé.

4.8. A határmentiség szerepe a turizmusbán Kárpátalja magyarlakta területein

A megye Magyarországgal határos sávjában – több tekintetben is – egészen sajátos fejlődési irányok érvényesülnek. A határ mentén a 15-25 km-es sávban élő kárpátaljai magyarság etnikai és gazdasági szempontok alapján elkülönül a többségi ukrán területektől. Ezeken a területeken az idegenforgalom, az utazási indítékok meglehetősen specifikus elemei mutathatók ki. Míg a rendszerváltást követő időszak elsősorban a megélhetési turizmusról szólt, mára egy kiegyenlítettebb, civilizáltabb határforgalom vált mérvadóvá. Napjainkban az utazások indítéka mind a magyar, mind az ukrán oldalról a bevásárlásra és a terület két oldalán élő lakosság kapcsolattartására épülnek. A fentiekben túl a területen élő lakosság utazásainak vizsgálata azért is fontos, mivel – a nemzetiségi összetételre való tekintettel – ezeket a kapcsolatokat határon átnyúló magyar–magyar kapcsolatoknak is tekinthetjük, és ezek ismerete, reális átlátása szükségszerű a közös jövőről való gondolkodás kapcsán is.

A határ menti területek bevásárlóturizmusának irányában 2004-től jelentős változás figyelhető meg. Míg korábban az ukrán állampolgárok tanúsítottak nagyobb aktivitást, a vízumrendszer bevezetése, szigorúbb ellenőrzés a magyarországi érdeklődés növekedését idézte elő. A Magyarországról Kárpátaljára irányuló bevásárlóturizmus sajátosságait kérdőíves felmérés által vizsgáltam, melynek során bebizonyosodott, hogy a „klasszikus” bevásárlóturizmus elemei (rövid tartózkodási idő, gyakori visszatérés, sajátos költségi struktúra) (3. táblázat) egyértelműen kimutathatóak, illetve hogy azok szigorúan a határ mentén húzódo területekre korlátozódnak. A kezdeti fellendülést követően napjainkra a bevásárlóturizmus intenzitása alábbhagyott és volumenét a forint–hrivnya árfolyam-ingadozása befolyásolja legnagyobb mértékben. Ma már a Kárpátaljára irányuló bevásárlóturizmus legfontosabb vonzó tényezőjévé a két ország üzemenyagáiraiban tapasztalható jelentős különbség lépett elő.

3. táblázat. A bevásárlóturisták kárpátaljai utazásainak gyakorisága

Hetente többször	Hetente	Havonta	Negyedévente	Félévente	Évente	Egyéb
7,4%	10,4%	35,7%	19,1%	11,4%	7,4%	8,6%

Szerkesztette: Berghauer S.

A Magyarországról Kárpátaljára irányuló utazások fontos összetevője a VFR turizmus, melynek elsődleges célja a közvetlen rokonok (szülő, testvér, nagyszülő) meglátogatása. A legtöbben negyedéves gyakorisággal érkeznek a megyébe, nem használják a megye turisztikai infrastruktúráját és magasnak tekinthető a vásárlásra fordított pénz aránya (44%) (Bolyog B. 2009). Az ilyen jellegű utazások hosszú távon is képesek vonzást gyakorolni, ami kedvező, mivel pozitívan ítélik meg a vidéket és érzelmileg kötődnek Kárpátaljához.

A Kárpátalja határ menti területein élő (magyar) lakosság utazási szokásait is megvizsgáltam kérdőíves felmérés keretei között. A kárpátaljai magyarság számára Magyarország kiemelt úti cél, mivel a magyar–ukrán határ mentén élő lakosság közel 3/4-e rendelkezik határon átnyúló kapcsolatokkal. Sőt – mint azt a felmérés is bizonyítja – a kárpátaljai magyarság számára a szabadidős turizmus terén az emberi kapcsolatok fenntartása a legfontosabb utazási motiváció. Sajátos vonás a Kárpátalján élő lakosok esetében, hogy nemcsak úti cél a rokonok, barátok, ismerősök meglátogatása, de egyúttal ezek a személyek biztosítják a szálláshelyet, étkezést és segítenek az utazás lebonyolításában is. A megkérdezettek nagyon ritkán (2%) veszik igénybe az utazási irodák, utazásszervezők szolgáltatásait. Mindezek nemcsak a térség lakosságának alacsony idegenforgalmi kultúrájából fakadnak, hanem az itt élő emberek szűkös anyagi lehetőségei kényszerítik azt ki. Az alacsony diszkrécionális jövedelem az egész ország lakosságára jellemző, és mindez előrevetíti, hogy már a gazdaság kismértékű növekedése is elegendő lehet a jövőben ahhoz, hogy a megye, illetve az ország területén a népesség egy jelentős része a turizmus folyamatának aktív résztvevőjévé váljon.

4.9. Összegzés, a legfontosabb megállapítások, javaslatok

- Kárpátalja turizmusának fejlődési kereteit az ukrán gazdasági környezetre és turizmuspolitikára jellemző, meglehetősen kezdetleges állapotok határozzák meg, melyek az idegenforgalom kiteljesedésének legfontosabb hátráltatói is egyben.
- A turizmus rendszerét érintő változások megindultak, folyamatban vannak, de több tekintetben is a szovjet múltból fennmaradt turisztikai felfogás, berendezkedés állandósult. A változások ugyanakkor nem tervszerűen mennek végbe, továbbá nem az idegenforgalmi piac igényeit követik.
- Az országban a hivatalos statisztika túl szűken értelmezi, kezeli az idegenforgalommal kapcsolatos információkat. Központilag csak az

egészségturizmussal, kereskedelmi szálláshelyekkel és utazási irodákkal/utazásszervezőkkel kapcsolatban közölnek adatokat.

- Ukrajnában a turisztikai rendszer és statisztika hiányosságai miatt a turisztikai vállalkozások tevékenysége, a regionális fejlesztések nem tervezhetőek, nem ellenőrizhető hatásuk, és ennek következtében mindez spontán módon valósul meg.
- Az ország turizmusának sajátos elemét képezi a kialakulóban lévő idegenforgalom erős területi koncentrációja, amely az ország határain belül turisztikai régiók kialakítását indokolja. Míg esetenként egyes területi egységek (Kijev, Ivano-Frankivszki megye, Krími A. K.) erős túlsúlya mutatható ki, az ország más részein szinte észlelhetetlen a turizmus megléte.
- A korábban publikált tapasztalatokat, a statisztikai adatokat, természetföldrajzi adottságokat, rekreációs erőforrásokat, különleges természeti értékeket, ökológiai állapotot elemezve Ukrajnában a következő turisztikai régiók kialakítását javaslom: Krími turisztikai régió; Központi turisztikai régió; Kárpáti turisztikai régió; Fekete-tenger melléki turisztikai régió; Keleti turisztikai régió.
- Kárpátalja turisztikai súlyát Ukrajna idegenforgalmán belül gyakran túlértékelik. A statisztikai adatok alapján a megye az ország területi egységei közül a 10-11. helyet foglalja el, ami a 27 területi egységre való tekintettel és Kárpátalja más általános mutatóit figyelembe véve jónak tekinthető. Ennél viszont lényegesebb, hogy a turizmus fejlesztésének lehetőségei a megyében igen széleskörűek.
- A megye turizmusának vonzerejét a változatosság és az egyedi természeti, autentikus kulturális értékek képezik, melyeknek zöme egyelőre csak potenciális vonzerő. Ezek sorából kiemelkednek a Világörökség részét képező természetvédelmi területek, a ruszin fatemplomok és a különleges ásvány- és gyógyvizek.
- Kárpátalja egyetlen teljes értékű turisztikai terméke az egészségturizmus, amely gyógyturisztikai alapokon nyugszik és elsősorban a belföldi kereslet kielégítésére van berendezkedve. Fejlesztése a nemzetközi trendekben vezető helyen szereplő, az egészségmegőrzést és az aktív kikapcsolódást kínáló termékek (fitness, wellness, spa, élményparkok) bevezetésével valósulhat meg.
- A megyében a falusi turizmus egyelőre csak szállásadásra korlátozódik, de sajátos összetevőit, jellegét, szervezési kereteit figyelembe véve egyértelműen elkülöníthető a megye hegyvidéki területein formálódó falusi turizmus (elsősorban ukrán nemzetiségűek által lakott területek) és

Kárpátalja síkvidéki területein kialakult (elsősorban magyar nemzetiségűek által lakott területek) falusi turizmus.

- Kárpátalján a síturizmus jelentős, elsősorban belföldi keresletnövekedésre számíthat. A megye morfológiai, éghajlati adottságai viszont korlátozzák a lehetőségeket – erős a szezonális. Ennek megfelelően fejlesztését komplex módon, más turisztikai lehetőségekkel, termékekkel karöltve kell megvalósítani.
- A megye periférikus helyzetéből adódik, hogy területén nagy kiterjedésű érintetlen vagy közel érintetlen tájat találunk. A nemzeti parkokba és a más védett területekre irányuló, szakmai igényességgel szervezett túrák akár specifikus idegenforgalmi igényeket kielégítő nemzetközi szintű terméké is fejleszthetők.
- Kárpátalja turizmusának térnyerése elsősorban a belföldi piacon valósulhat meg, mivel Ukrajnában a kereslet még messze nincs kielégítve, továbbá a lakosság élményküszöbe alacsonyabb, mint a szomszédos országokban. A belföldi kereslet növekedésének legfontosabb akadály a lakosság alacsony diszkrécionális jövedelme és a gazdasági válság.
- Kárpátalja turizmusára az erős fejlődésbeli különbségek a jellemzők. A megye turisztikai erőforrásait, turisztikai termékeit alapul véve megállapíthatjuk, hogy Kárpátalja turizmusának két legfejlettebb területe a Munkácsi és az Ungvári járás.
- A megye turizmusában tapasztalt területi különbségek indokolják Kárpátalja turisztikai mikrorégiókra való felosztását. A javasolt mikrorégiók alkalmasak lennének arra, hogy sajátos, egységes arculattal jelenjenek meg a turisztikai piacon, települései együttműködjenek a reklám, marketing, értékesítés terén, közös pályázatokat adjanak be stb. Hosszabb távon alapot jelenthetnek egy, a magyarországi TDM-ekhez hasonló rendszer kialakításához. Az értekezés eredményei alapján a következő mikrorégiók kijelölését javaslom: Északi turisztikai mikrorégió; Központi turisztikai mikrorégió; Déli turisztikai mikrorégió; Keleti turisztikai mikrorégió.
- Az elmúlt két évtizedben a magyar–ukrán határ menti régióban jelentősen megváltoztak az utazási indítékok. A korábban jellemző megélhetési turizmus háttérbe szorult, és helyét egy, „civilizáltabb” bevásárlóturizmus és VFR turizmus váltotta fel.
- Kárpátalja turizmusának jövőjét illetően a legnagyobb veszélyt a spontán fejlesztések folytatása jelenti. A problémák felületes kezelése – az aknaszlatinai példát látva – jelentős veszélyeket rejt, melyek következtében a térség elveszítheti turisztikai vonzerőit és potenciális esélyét azok értékesítésére.

5. A kutatás további irányai

Ukrajna, Kárpátalja és ezen belül a terület turizmusának kutatása az értekezés elkészültét megelőzően csak szűken tárgyalt téma volt a magyar szakirodalom számára. Az adott munka csupán egy kezdeti lépés a térség turizmusát érintő kérdések feltárásában, hiszen a megye idegenforgalma még számos megválaszolatlan kérdést tartogat.

A kutatandó kérdések sorát Ukrajna idegenforgalmi sajátosságainak feltárásával kezdeném, hiszen az ország turizmusának rendszere most formálódik, és ennek specifikumai az adott munka kerete között csak részben kerülhettek feltárára. Hasonlóan nagy kihívás az ország turizmusának területi sajátosságait vizsgálni. Nem kizárólag azért, mert Kárpátalja csak egyike a közigazgatási egységeknek, de mint az tapasztalható, jelentős területi eltérések mutathatók ki Ukrajna idegenforgalmában. Míg egyes térségek turizmuson belüli súlya kimagasló, máshol az idegenforgalom jelentőségének felismerése sem történt meg.

A tapasztaltakat összegezve Kárpátalja turizmusának további kutatási lehetőségeit négy fő témakör köré csoportosítanám:

- a turizmus- és a termékfejlesztés;
- a turizmus rendszerének és irányításának problémái;
- a területi egységek és azok sajátosságainak feltárása;
- a határ menti együttműködés és turizmus.

Végezetül hangsúlyozni szeretném, hogy a helyi kutatások folytatása, a problémákat nyilvánosság elé tárása, azok mélységeit ismerve egyben sürgető feladat is.

Publikációs jegyzék

1. A disszertáció alapjául szolgáló publikációk

1.1. közlemények, tanulmányok, könyvrészletek, stb.

1. AUBERT A. – **BERGHAUER S.** – BOGNÁR A. – GELÁNYI N. – GYURICZA L. – MÁRTON G. 2011: *A Szovjetunió és utódállamai turizmusának területi különbségei.* – In. BOKOR L. – SZELES T. – TÉSITS R. (szerk.): *Dimenziók térben és időben.* Tanulmánykötet a 60 éves Rudl József tiszteletére. IDRResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, pp. 143–162.
2. **BERGHAUER SÁNDOR 2011:** *A határmentiség és a turizmus sajátos összefüggései Kárpátalja magyarlakta területein.* – In. **Tér és Társadalom** / Space and Society 25. évf., 4. szám, pp.148–164.
3. **BERGHAUER, S.** – GYURICZA, L. 2011: *The Peculiarities of the Development of Tourism in Ukraine.* – In. Acta Beregsasiensis X./1, pp. 213–221.
4. **BERGHAUER S.** 2010: *Turizmus Kárpátalján.* – In. **Modern Geográfia**, 2010. 2. szám, 23 p. http://www.moderngeografia.hu/tanulmányok/nemzetkozi_turizmus/berghauer_sandor_2010_2.pdf
5. **BERGHAUER S.** 2009: *Turizmus. (IX. fejezet).* – In. BARANYI B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus, Pécs–Budapest, pp. 337–353.
6. GYURICZA, L. – **BERGHAUER, S.** 2009: *Probleme der Bewertung der Naturbedingungen im Tourismus.* – In. Acta Beregsasiensis VIII./1. pp. 213–221.
7. **BERGHAUER S.** 2008: *Cross border relationship and tourism. Shopping tourism in Beregszász.* – In. Acta Beregsasiensis VII./2. pp. 214–222.
8. **BERGHAUER S.** 2006: *Gyógyturizmus Kárpátalján.* – In. BARANYAI G. – TÓTH J. (szerk.): Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából V. PTE TTK FDI, Pécs, pp. 49–59.

1.2. konferencia előadásokhoz kapcsolódó publikációk

1. **BERGHAUER S.** – GYURICZA L. (megjelenés alatt): *The role of the borderland position in the tourism of Transcarpathia.* – In. „Cohesion and Disparities – Regional Management, Peripheral Areas and Sustainable Development in Eastern Europe” – Temesvár, Románia, 9 p.
2. **BERGHAUER, S.** (megjelenés alatt): *Kárpátalja turizmusának fejlődési sajátosságai.* – In. Kárpát-medence turizmusa. Budapest, 2011. május 9–10, Konferenciakötet 12 p.
3. **BERGHAUER, S.** – GYURICZA, L. **2011:** *Tourism as a possible land use form in Transcarpathia.* – In. DOMBAY, I. – MAGYARI-SÁSKA, ZS. (Eds): *The role of tourism in territorial development. IV. International Conference, Gheorgheni, Romania, presa Universitara Clujeana, Babes–Bolyai University Cluj-Napoca, Faculty of Geography, Gheorgheni University Extension, pp. 7–17.*
4. **БЕРГХАУЕР О.** 2009: *Прикордонне розташування і туризм. Шоп-туризм на Закарпатті.* – In. Географія і туризм: європейський досвід. Матеріали III. Міжнародної конференції. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, Львів. (*ukrán nyelven*), pp. 14–18.
5. **BERGHAUER S.** 2008: *Bevásárlóturizmus Kárpátalján. Закупівельний туризм на Закарпатті.* – In. LÁCZAY M. – BALOGH Z. (szerk.): *A határon átívelő együttműködés perspektívái – a munkaerőpiac az Európai Unió határán. Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kar. Nyíregyháza, pp. 117–146.*
6. **BERGHAUER S.** 2008: *Határmentiség és turizmus. Bevásárlóturizmus Beregszászon.* – In. SZÓNOKY ANCSIN G. (szerk.). *Magyarok a Kárpát-medencében. Nemzetközi Földrajzi Konferencia, 2008. március 6, SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, pp. 455–463.*
7. **BERGHAUER S.** 2007: *A gyógyturizmus mai helyzete Kárpátalján.* – In. SZÓNOKYNÉ ANCSIN G. (szerk.): *Határok és Euróregiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, Jatepress, pp. 521–531.*

8. **BERGHAUER S.** 2006: *A Szolyvai járás gyógyüdülési-rekreációs potenciálja.* – In. AUBERT A. (szerk.): Fejlesztés és képzés a turizmusban. II. Országos Turisztikai Konferencia tudományos közleményei. PTE TTK Földrajzi Intézet, pp. 207–212. (CD)
9. **BERGHAUER S.** 2004: *Kárpátalja turizmusának kutatástörténete.* – In. BARKÁTS J. (szerk.): Fiatal kárpátaljai magyar kutatók a természettudományi kutatásban. PoliPrint Kiadó, Beregszász-Ungvár, pp. 79–84.

2. Egyéb publikációk

1. **BERGHAUER S.** 2009: *Kereskedelem és külkereskedelem. (VIII. fejezet 2.3.)* – In. BARANYI B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 328–332.
2. MOLNÁR J. – **BERGHAUER S.** 2008: *Vízföldrajz. Oktatási segédanyag a gyakorlati foglalkozásokhoz.* – In. Rákóczi-füzetek 47. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, PoliPrint, Ungvár, 60 p.
3. **BERGHAUER S.** – FODOR GY. – GÖNCZY S. – IZSÁK T. – MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2007: *A földrajz írásbeli felvételi vizsgák néhány tanulsága a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán.* – In. Acta Beregsasiensis, VI. évf., 1. kötet, pp. 111–121.